

Araştırma Makalesi / Research Paper

CENGİZ AYTMAOV'UN *BİRİNÇİ MUGALİM* ADLI ESERİNE METİN DİL BİLİMSEL BİR YAKLAŞIM DENEMESİ

Cüneyt AKIN*

Metne dayalı edebiyat kuramları arasında öne çıkan metin dil bilim, bir metnin metinsellik ölçütlerini, metindeki bildirişimsel ilişkileri ve dil bilimsel bağlantıları ortaya çıkarmamıza yardımcı olan ve son zamanlarda dikkati çeken bir metin çözümleme yöntemi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu yöntem bizim için metnin kendisi, yazarı ve çözümleyicisi arasındaki bağlantıları kurmak suretiyle, metnin bütünsel olarak kavranmasını ve incelenmesini kolaylaştırmaktadır. Özellikle modern edebiyata dair metinler üzerinde çok sayıda örneğine rastladığımız bu yöntemle, edebî eserlerin metin özelliklerini belirleyici yapı ve içerik malzemelerine ilişkin önemli tespit ve tahliller yapılabilmektedir. Türkiye’de yapılan çalışmalar daha çok modern dönem edebiyat eserlerine yönelik olsa da Türk dünyası edebiyatlarını kapsayıcı nitelik taşımamaktadır. Bu nedenle çalışma, Türk dünyası edebiyatları alanındaki bu boşluğun doldurulmasına ve özellikle Cengiz Aytmatov gibi, eserleri 194 dile çevrilmiş bir yazarın ve eserlerinin daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacaktır kanaatindeyiz. Öncelikle eser; metin odaklı ölçütlerden biri olan “bağdaşlılık” ölçütü çerçevesinde küçük yapıda yer alan “yineleme”, “eş dizimsel örüntüleme” ve “art gönderim” unsurları bakımından incelenmiş, sonrasındaki bölümde ise yine metin odaklı bir ölçüt olan “tutarlılık” ölçütü çerçevesinde metnin büyük yapısında bulunan “özelleştirme”, “genelleştirme”, “nedensellik” ve “karşıtlık” unsurları bakımından ele alınmıştır. İkinci bölümde eser; kullanıcı odaklı ölçütler çerçevesinde “amaçlılık”, “bilgisellik”, “durumsal-

Geliş Tarihi/Date Applied: 07.12.2021

Kabul Tarihi/Date Accepted: 10.05.2022

Makalenin Künyesi: Akın, C. (2023). “Cengiz Aytmatov’un *Birinci Mugalim* Adlı Eserine Metin Dil Bilimsel Bir Yaklaşım Denemesi”. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 55, 23-42

DOI: 10.24155/tdk.2023.216

* Prof. Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, cuneyt.akin@hotmail.com, Afyon/Türkiye.

ORCID ID: 0000-0002-6230-7222

lık”, “metinler arasılık”, “kabul edilebilirlik” bakımından incelenmiştir. Eserin incelemesi Akmataliyev’in redaktörlüğünü yaptığı, Aytmatov’un eserlerinden oluşan sekiz ciltlik bir külliyat içinde yer alan Kırgız Türkçesi şekli üzerinden yapılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Metin dil bilim, bağdaşıklık, tutarlılık, Cengiz Aytmatov, *Birinçi Mugalim*.

A Textlinguistic Approach to Chingiz Aitmatov’s Work Titled As *Birinçi Mugalim*

Textlinguistics, which stands out among the text-based literary theories, is a text analysis method that helps us to reveal the textuality criteria of a text, the communicative relations and grammatical connections in the text and has recently attracted attention. This method facilitates the holistic comprehension and analysis of the text by establishing connections between the text itself, its author and its analyzer. With this method, of which we have come across many examples, especially on the texts of modern literature, important determinations and analyzes can be made about the structure and content materials that determine the text characteristics of literary works. Although the studies conducted in Turkey are mostly focused on modern period literary works, they do not have an inclusive qualification for the literature of the Turkish world. For this reason, we believe that this study will contribute to filling this gap in the field of Turkish world literatures and to a better understanding of an author and his works, especially Cengiz Aytmatov, whose works have been translated into 194 languages. First of all, the work was examined in terms of “repetition”, “collocation patterning” and “postreference” elements in the small structure within the framework of the “coherence” criterion, which is one of the text-oriented criteria. In the next section, the work was examined in terms of “privatization”, “generalization”, “causality” and “contrast” elements in the large structure within the framework of the “consistency” criterion, which is also a text-oriented criteria. In the second part, the work is examined in terms of “purposefulness”, “informativity”, “contingency”, “intertextuality”, “acceptability” criteria within the framework of user-oriented criteria. The analysis of the work was carried out in the form of Kyrgyz Turkish, which is included in an eight-volume corpus of Aytmatov’s works, edited by Akmataliyev.

Keywords: Textlinguistics, coherence, Chingiz Aitmatov, consistency, *Birinçi Mugalim*.

Giriş

İngilizcede “text” sözcüğü ile karşılanan “metin” kavramı; anlamsal ve mantıksal açıdan bir bütünlük taşıyan, bildirişim görevi üstlenen, tümce ve tümce değerindeki birimlerden oluşan dilsel bir yapı olarak tanımlanabilir (Bölükbaş, 2010: 99). Ancak sözceler bütünü olarak tanımlanabilecek

olan metin, salt sözcüklere indirgenemez. Ve metin yalnızca dile özgü, dil aracılığıyla üretilen bir birim değildir. Metin tek bir sözcükten, tek bir resimden, tek bir işaretten de oluşturulabilmektedir. Öte yandan en gelişmiş bildirişim dizgesi olan insan dilinin en üst düzeydeki birimi olan metin; sözcelerin basit, rastgele, ardışık olarak sıralanması ile oluş(turul)muş bir yapı değildir. Metin, sözceler arası çeşitli düzeylerdeki ilişkilerle oluşturulmuş bağdaşık ve tutarlı bir birimdir. Metin; “bütünlük”, “birlik” ve “devamlılık” arz eden, anlaşılabilen, özetlenebilen, yorumlanabilen, metinsel/sosyal/kültürel bağlam içerisinde belli çıkarımlar yapılabilen, belli mesajlar içeren temel iletişim birimidir (Yılmaz, 2021: 2).

T. van Dijk, metin teorisinin disiplinler arası bir bilim olduğunu belirtir; dil bilim, tarih gibi ayrı bağımsız bilimsel (teoloji, içtihat vd.) alanları bütünleştirir. Tüm bu bilimlerin amacı, metindir. Metin dil biliminde T. van Dijk üç yönü birbirinden ayırmaktadır: Söz dizimi, anlam bilim ve bilişsel pragmatik görünüş. T. van Dijk anlamsal makro yapı kavramını ilk ortaya koyan bilim adamıdır. Metnin anlamsal içeriği ve bütünlüğü bu makro yapıyı ortaya koymaktadır. Dijk bu yapı hakkında “discourse (söylem)” terimini kullanır ve bu terimin pragmatik ve bilişsel yönlerini inceler. Bir metnin ancak belirli bir durum çerçevesinde anlaşılabilceğini savunur. Temel olarak kabul edilen “situation models (durumsal modeller)” kavramını ortaya koyar. Ona göre söylem analizinde bilgi yapıları, metindeki sunum şekilleri ve kavramsal organizasyon unsurları dikkat edilmesi gereken hususlardır (van Dijk, 1989).

Metin dilbilim ise metni inceleyen bağımsız bir dil bilim dalıdır ve yapısı, metin oluşturma ve algılama ilkeleri ile metin analiz yöntemlerinden oluşmaktadır. Ayrı bir dal olarak 60 ve 70’li yıllarda ortaya çıkan metin dil bilim alanında, A.A. Potebnya, Z.V. Scherba, V.V. Vinogradov, M.M. Bakhtin, R. Jakobson, Z. Harris, G.V. Kolshanskiy, I.R. Galperin, Z.Y. Turaeva ve O. Moskovskaya gibi isimler önemli çalışmalar yapmışlardır. Metin dil biliminin başlangıcına işaret eden ilk çalışma Harris’in 1952’de yazmış olduğu *Söylem Analizi* adlı çalışmadır. Bu çalışmada ortaya konulan görüşler günümüz dil bilimi için önemlidir ve Harris’in ifadesi ile dil, ayrı kelimeler veya cümleler şeklinde değil, bir “metnin biçimi” olarak, metin dil biliminin ana anlayışı hâline gelmiştir (Ashurova, 2012: 5).

Edim bilim gibi dalların da etkisiyle birlikte dil bilim araştırmalarında dilin toplumsal özelliği ve çeşitli durumlara ve amaçlara bağlı olarak ele alınması gerekliliği ortaya çıkmıştır. Ayrıca yapısalcı dil bilim ve üretici dönüşümsel dil bilgisinin tümceyi en büyük dilsel birim olarak gören anlayışına karşı metin dil bilimciler; yalnızca tümce düzleminden yola çıkmanın, dil bilimsel başka çözümsüzlüklere yol açması söz konusu ol-

duğundan bir üst düzlem olan metinden yola çıkılması gerektiğini ortaya koymuşlardır. Burada metin dil bilimciler tarafından savunulan tez; en büyük dilsel birimin tümce olmadığı, “metin” olduğu tezi olmuştur (Şenöz-Ayata, 2005: 21).

Metin dil bilim (textlinguistics) alanında yürütülen çalışmalar, dil yapısı üzerine ulaşılan dil bilimsel sonuçlara yeni açılımlar getirmektedir. Metin dil bilim terminolojisi; dil incelemelerine, konuşucu, dinleyici, tümceler arası bağlantı, bağlam gibi öğeleri sokarak dil ürünlerini geniş ve çok yönlü düzlemlerde ele alma olanağı sunmaktadır. Bununla birlikte, biçimsel dil bilgisi çalışmalarının bazı noktalarda yetersiz kalması üzerine metin dil bilim çalışmaları daha öne çıkmış görünmektedir (Uzun, 1995: 11).

Bir bildirişim aracı olarak düşünebileceğimiz yazınsal metinler ise her türlü bildirimde olduğu gibi bir metin gönderen konumunda olduğundan, aktardığı/gönderdiği bir bildiri söz konusudur. Ancak bu bildiri, kullanıma dönük metinlerde yapıldığı gibi okura doğrudan aktarılmamaktadır. Yazınsal (kurmaca) metinlerin kendi bağlamları içinde varlık kazanan bir gerçeklik düzlemi vardır ki bu da dış gerçekliği bire bir yansımaya değil kurmaca bir dünya içinde yeniden yaratılan bir gerçeklik düzlemidir. Böylece yazarın kullandığı dil, anlatım biçimi ve gönderme yaptığı alan da bu kurmaca dünyanın gerçekliğine aittir. Bütün bunlara ek olarak yazınsal metinlerin dilsel kurgusu, kendisinden önce üretilen yazınsal geleneğin üzerine kurulmaktadır. İmge ve çağrışım gibi unsurları üretmek, her yazarın metnini oluştururken kullanacağı imkânlar arasında yer almaktadır. Ancak söz konusu çağrışım unsurlarını üretmek, her yazar için farklı boyut ve öznel kullanımlar meydana getireceğinden bu kullanımların belirlenmesi gerekecektir. Bu çerçevede metin dil bilim yardımıyla çözümlenecek yazınsal metinler, söz konusu metinlerdeki “başka”lıkları saptamamızı kolaylaştıracaktır (Oralış ve Ozil, 1992: 40).

1. Yöntem

Her metin, öncelikli olarak iletişimsel bir amaca hizmet etmektedir. Bir metnin iletişimsel işlevini yerine getirebilmesi için de metinsel olma ölçütlerini taşıması gerekmektedir. Araştırmacıların alan yazında genel kabul gören metinsellik ölçütlerini ise iki ana grupta toplamak mümkündür: Metin odaklı ölçütler ve kullanıcı odaklı ölçütler (Yılmaz, 2022: 8).

Çalışmada, metin odaklı olarak “bağdaşıklık” ve “tutarlılık” başlıkları altında inceleme yapılmış, kullanıcı odaklı olarak ise “amaçlılık”, “bilgisellik”, “durumsallık”, “kabul edilebilirlik” ve “metinler arasılık” başlıkları altında tespitlerde bulunulmuştur.

2. Metin Odaklı Ölçütler: “Bağdaşıklık” ve “Tutarlılık”

Tümceler, sözcüklerin ardı ardına rastgele sıralanmasıyla oluşmayacağı gibi “metin” de tümcelerın sıralanmasıyla meydana gelmez. Çünkü dilsel bir yapının metin olabilmesi için bu yapı içindeki tümceler ya da sözcüklerin (çoklu sözcüklerin) çeşitli düzeylerde tutarlı ve bağdaşık bir bütün oluşturmaları gerekir (Bölükbaş, 2010: 99).

Dil unsurlarının aktarımını sağlayan metinler, çeşitli şekillerde tasnif edilmektedir. Dil bilimciler çeşitli türlerdeki metinleri dil bilimsel yöntemlerle incelemektedir. Edebî metinlerin dil bilimciler tarafından incelenmesi uzun zaman edebiyatçılar tarafından hoş karşılanmasa da 20. yüzyılda dilin unsurlarıyla oluşturulan edebî metinlerde dilin nasıl kullanıldığına ortaya konulmasının edebiyata katkı sağlayacağı düşüncesi yaygınlaşmıştır (Çinici ve Özbay, 2018: 486).

Eserleri dünyanın neredeyse bütün dillerine çevrilmiş olan Cengiz Aytmatov’un “povest (uzun hikâye)” türünde yazmış olduğu *Birinçi Mugalim* adlı eserinde konu, ana hatlarıyla şu şekildedir: Okuma yazmayı askerde öğrenen Düşön’ün, bütün engelleri aşmak suretiyle köyünde okul yaparak öğretmenlik yapmasının ve böylece yeni bir dönemi başlatmasının hikâyesidir. Düşön’ün bu gayretleri boşuna değildir. Zira ileride bir gün üniversitede öğretim üyesi olacak bir çocuk olan Altınay, talebeleri arasındadır. Bu uzun hikâyenin varlık sebebinin, zorluklar karşısında pes etmeden ve en iyi yol olan eğitim-öğretim sayesinde yurduna hizmet edecek bilgili insanları yetiştirme gayreti olduğu söylenebilir. Eserde Düşön ve Altınay iki baş kahramandır. Olayın okura aktarılmasında ressam Satımkul, Kartañbay Dede, Saykal Nine ve yenge-amca yardımcı karakterlerdir. Uzun hikâyenin Ressam Satımkul ve Altınay olmak üzere iki anlatıcısı bulunmaktadır. Asıl hikâye, Altınay’ın ağzından anlatılmaktadır. Yani uzun hikâyenin birinci tekil şahıs bakış açısından anlatımında olaylar, kahraman anlatıcının bakış açısıyla anlatılmıştır (bk. Nemutlu, 1997). Ancak uzun hikâyenin başında, olup biten her şeyden haberdar olan Ressam Satımkul’dur. Düşön’ün öğrencisi Altınay’ın mektubundan sonra anlatıcı rolünü Altınay’a bırakmış ve Altınay bu rolü mektup üzerinden ve eserin planına göre bir anlatıcı olarak devam ettirmiştir (Aydm, 2008: 1761).

2.1. Bağdaşıklık

Metnin makro yapısından ilk olarak bahseden dil bilimci olan Dijk, bu yaklaşımıyla bir mikro yapının olduğunu da ifade etmiş olmaktadır. Herhangi bir metnin söz konusu yapılarını oluşturan bazı ölçütler bulunmaktadır. Bu metinsellik ölçütleri arasında “bağdaşıklık” ve “tutarlılık” ölçütleri de yer almaktadır. Bağdaşıklık, metindeki tümcelerın kendi aralarındaki

bağlantı ve ilişkilerini belirler ve daha çok metnin dil bilimsel görünümüne odaklanır. Metni meydana getiren sözcük, sözcük öbeği ve tümcelerin anlamlı bir bütün oluşturacak şekilde birbirine bağlanmasına, yani yüzey yapıdaki dil ilişkileri yoluyla oluşan bağlantıların tamamına bağdaşıklık denir (Çinici ve Özbay, 2018: 487). Bir başka ifadeyle bağdaşıklık, metnin oluşmasındaki sözcük ve söz dizimi kapsamındaki uyumluluğu temsil etmektedir (Bozkurt, 2022: 65). Tutarlılık ise metnin genel bütünlüğüyle ve kabul edilebilirlikle ilgilenir. Bir metnin bağdaşıklık durumu metnin yüzey yapısındaki dilsel unsurlarla sağlanırken tutarlılık durumu ise metnin derin yapısında anlamlar arasındaki mantıksal ilişkilerle sağlanır (Tekşan, 2018: 218).

Bağdaşıklık, ifadedeki bir ögenin yorumunun bağlamsal olarak bir başka ögeye bağlı olduğu durumlarda ortaya çıkar. Bir metin, içerisindeki anlam ilişkilerini metindeki bölümleri bir arada tutan bağdaşıklık ilkesiyle sağlamaktadır. Bu ilke bir metni, metin olmayan ifadelerden ayırmaya yardımcı olmaktadır. Metinselliğin ilk ölçütü olarak kabul edilen bağdaşıklık; metnin yüzey yapısında sözcük, söz öbeği, tümcecik, tümce ve tümce ötesi birimler arasındaki ilişki ve etkileşimleri ortaya koymaktadır (Halliday ve Hasan, 1976: 3-6).

Esasen bağdaşıklık ve tutarlılık, birbirini tamamlayarak birbirini bütünleyerek metin oluşumunu sağlayan başat metin merkezli ölçütlerdir. Ancak metin üreticinin etkinliğinin baskın olduğu bağdaşıklık ölçütü çerçevesinde yapılan metinsel çözümlenmeler, bizi daha ziyade yüzey yapıdaki dil bilimsel oluşumlara yönlendirmektedir.

2.1.1. Yinelemeler

Aynı sözcüğün yinelenmesi, çeşitli sebeplerle gerçekleşmektedir. Yinelemeler; önem belirtme, görüşte ısrar etme, isteği teyit etme gibi amaçlarla veya bazı durumlarda işlevsel olarak kullanılmaktadır (Dilidüzgün, 2008: 75).

Birinçi Mugalim adlı eserde yapılan yinelemeleri, eserin teması çerçevesinde değerlendirdiğimizde metindeki bağdaşıklık ilkelerine uygun bir biçimde “okumak” fiili kırk sekiz, “mektep” sözcüğü kırk altı, “çok (yok)” sözcüğü kırk beş defa, “ayıl (köy)” sözcüğü kırk defa ve “mugalim” sözcüğü on sekiz defa kullanılmıştır. (Mugalim) Düüşön, köy (ayıl) hayatındaki yokluklara (çok) rağmen derme çatma bir okul (mektep) yaparak köyün kız erkek bütün çocuklarının (balalar) eğitim görmesini (okuması) sağlamıştır. Burada, edebî metnin yinelemelerine bakıldığında birbiriyle bağdaşık bir yapı sergilediği görülmektedir. Yinelenen sözcüklerin, metnin küçük yapısında yer alan bağlantıları kurarak edebî metnin konusuna (eğitim öğretim) uygun bir dağılım gösterdiği anlaşılmaktadır.

2.1.2. Eş Dizimsel Örüntüleme

Birinçi Mugalim adlı eserde eş dizimsel örüntüleme, daha yoğun bir şekilde ikileme ve deyimler üzerinden gerçekleşmiştir. Uzun hikâyenin neredeyse her sayfasında ikileme ve deyimlere yer veren Aytmatov'un, Kırgız kültürünün sözlü unsurlarını eş dizimsel örüntüde kullandığı görülmektedir. Elli iki sayfalık eserde: acarı öç- 'yüzü solmak', akmalap kara- 'tarassut etmek', akşıya kara- 'hiddetlenerek bakmak', aza küt- 'yas tutmak', ubada ber- 'söz vermek', ubadañız bar 'sözünüz var', tepsendi bol- 'ayak altında ezil-', kol kuuşura iyil- 'el pençe divan durmak' vb. otuz dört deyim kullanılmıştır. Eserde tespit edilen bazı ikilemeler şunlardır: ürüp-ulu- 'ürüp ulumak', uul-kız 'oğul-kız', tañ zaar 'tan-seher', con-con-don "arka arkaya", kalptan-kalp 'yalandan', bet-baş 'yüz-baş', kiyim-keçe 'giyim-kuşam'. Yazarın eserdeki eş dizimsel örüntüde ikileme ve deyimleri sık kullanışı, anlatının edebî ve kültürel zenginliğini ortaya koyması bakımından önemlidir diyebiliriz. Ayrıca ikileme ve deyimlerin bir eserde yoğun olarak kullanışı, anlatımı ve ifade gücünü arttıran unsurlardan biridir.

2.1.3. Gönderimsel İlişki

Bir metinde, başka öğelere göre yorumlanabilecek art gönderimsel ve ön gönderimsel unsurlar bulunmaktadır. Bu tür yapılar, sıralı cümlelerde dil ekonomisi için; daha uzun aralıklarla yapılanlar ise metin tutarlılığı bağlantısı için yapılmaktadır (Günay, 2001: 61).

2.1.3.1. Art Gönderimsel İlişki

Metindeki bağdaşıklığı kurarak bilgi akışının sürekliliğini sağlayan öğelerden biri, gönderimlerdir. Metinde söylenen bir sözcükten sonra farklı sözcükler ya da ekler aynı sözcüğe gönderimde bulunursa buna art gönderim denir. Art gönderim adılarla, sıfatlarla, eklerle ya da belirteçlerle yapılabilir (Bölükbaş, 2010: 102). Ayrıca genel metin içinde bir şey önce söylenir, sonra aynı şeye gönderimde bulunulur. Bir kişi, durum ya da nesne anlatının başında kısaca geçer ve sonra aynı şey ayrıntılı olarak açıklanırsa bu durumda art gönderimsel ilişki kurulmuş olur (Yılmaz ve Jahiç 2008: 34).

Uzun hikâyedeki art gönderimler, gramer unsurları bakımından daha çok birinci teklik kişi adılı olan "men" (120), birinci çokluk kişi adılı olan "biz" (76) ve "al (o)" (52) adıları ile gerçekleştirilmiştir. "Bu" sözcüğü adıl olarak (13), sıfat olarak ise (33) defa kullanılmıştır.

Eserin dördüncü sayfasında "Düşön" ve "Düşöndün Mektebi"nden bahsedilmekte, on birinci sayfada ise "Düşön" adlı karakterle ilgili ayrın-

tılı bilgi verilmektedir. Eserin yirminci sayfasında da “Düşöndün Mektebi”nin özelliklerinden bahsedilerek eserdeki önemli kişi ve mekânlarla art gönderimsel ilişkiler kurulmaktadır.

2.1.3.2. Ön Gönderimsel İlişki

Ön gönderimsel ilişki ifadelerine bütün metinlerde rastlamak mümkündür. Genel metinde daha sonra ayrıntılı olarak anlatılacak bir kişi, durum veya nesne, anlatının başlarında kısaca geçer. Zamirler veya herhangi bir başka şeyin yerine kullanılan kelimeler art ve ön gönderimsel anlatımlar için kullanılabilir (Günay, 2006: 61-62).

Metnin on birinci sayfasında yer alan: “...anı - asker başçılıқта cürüp emi aylğa çoñ bolup keliptir deşti, kiyin turup - cok, kokuy, bul bayagı ele temir colgo tentip ketken Taştanbektin...” ifadelerinin sonunda yer alan “Taştanbek”e kelimesinin öncesindeki kelimeler ön gönderimde bulunmaktadır.

2.1.3.4. Bağıntı Ögeleri

Metinde kullanılan bağıntı ögeleri “birok” (fakat) (26 kez), “ce” (ya, ya da) (22 kez), birde (ve) (16 kez), antkeni veya antkeni menen (çünkü) (11 kez), andan körö (onun yerine, bunun yerine) (4 kez) gibi kelimelerdir.

2.2. Tutarlılık

Metnin genel anlam yapısının incelenmesine yönelik aşamaları kapsayan büyük yapı, metinde yer alan özelleştirme ve genelleştirmeler, neden-sonuç ilişkileri, karşılaştırmalar ve karşıtlık ilişkisi gibi aşamaları kapsayan tutarlılık görünümleri ile olay örgüsü, anlatıcı ve bakış açısı, öykünün genel yapısı, öykü kişileri, öykünün zaman ve uzamı gibi konular öykünün büyük yapısını oluşturmaktadır (Bölükbaş, 2010: 105).

Tutarlılık, metnin derin yapısında yer alan anlamsal ve dilsel birimleri anlamlı bir bütün hâlinde algılamamızı sağlayan ilişkiler bütünüdür. Dolayısıyla bir metnin bütün olarak algılanması, metindeki unsurları birbirinden soyutlayarak gerçekleşmez. Kendi içerisinde tutarlı yapılar hâlinde meydana getirilen bir metin, kavramsal çerçevede yorumlanması mümkün olan bir metinselliğe kavuşmuş olacaktır.

Metindeki tümceler kendi başlarına anlamlı birimler şeklinde zihnimize kaydedilmesine rağmen, metnin tamamı söz konusu olduğunda insan zihni, bir metni tutarlı veya tutarsız olarak yorumlama temayülü gösterir. Söz konusu süreçte kendi başlarına tümceler hatta tümce dizilerinin de ötesinde bulunan ve bunların temelini teşkil eden soyut yapılar ve söz konusu yapıları şekillendiren kurallara ihtiyaç duyulmaktadır. Ayrıca tu-

tarlılık kavramı her türlü metin için geçerli olan bir ölçüt konumundadır (Lüleci, 2018: 48).

Tutarlılık, metnin bütün yapısını meydana getiren dilsel öğelerin birbiriyle mantıklı bir düşünce oluşturacak şekilde ilişkilendirilmesi, bu amaçla okur için sürekli ipuçları sunmasıdır (De Beaugrande ve Dressler, 1981: 7).

2.2.1. Özelleştirme

Edebî metinlerdeki tutarlılığın meydana gelmesinde en çok başvurulan unsurlardan biri olan özelleştirme, tümcedeki bütünlük bozulmadan ayrınılılandırma yapılması şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Burada söz konusu maksat, anlatılmak istenen genel durumun veya kişinin daha belirgin hâle getirilmesidir diyebiliriz.

Birinçi Mugalim adlı eseri özelleştirme bağlamında değerlendirdiğimizde, eserin ikinci sayfasında yer alan ve Aytmatov'un "eki zor terek (iki büyük kavak)" olarak nitelediği kavak ağaçlarını betimlediği kısımda paragrafın başında bahsettiği ağaçları, paragraf boyunca ayrıntılı bir şekilde tasvir ettiği görülmektedir. Burada kavaklar için "ukmuştuu kasıyet (gizemli özellik)", "til bütköndöy canduu (sanki konuşuyormuş gibi canlı)", "tımtırs oylono kalıp (sakince düşünerek)", "sagınıçtuu sanaaga tolgondoy (özlemlili düşüncelerle dolar gibi)", "alda emnege muñdana üşürüp (o zaman nedendir kaygıyla of çekerek)" gibi ifadelerle kavaklar özelleştirilmektedir.

Eserin dördüncü sayfasında bir özelleştirme daha yapılmıştır. Uzun hikâyenin baş kahramanlarından biri olan Düşön, iki çift kavağın bulunduğu tepeden bahsedilirken "Düşön'ün Okulu" ifadesinin kullanılması üzerine adından dolayı olarak bahsedilen isim olmuş ve sonrasında "Ak-sak Koy Düşön (Topal Koyun Boyu'ndan olan Düşön)", "komsomol boldum dep oşogo mektep açıp bala okutkan (parti üyesi oldum diye okul açıp çocuk okuttu)", "oyuna kelgeni iştep koydu da (aklına eseni yaptı da)", "boyu kaykargan (boylu poslu)", "bürküt kabak (kartal suratlı)", "salabattuu (ağır başlı)", "anın üyü suunun arkı mandayında ekinçi brigaddın köçösündö (onun evi suyun karşısında ikinci takımın sokağında)", "men ayılda cürgön kezde Düşön kolhozdu murabı bolup (ben köyde olduğum sürede Düşön kooperatifin sulama işlerini yürütüyordu)", "kiyin karyı tüşgöndö, poçtolukka ötüp ketti dep uktum (sonra, yaşlandığında, posta memuru olduğumu duydum)" gibi ifadelerle özelleştirilerek kendisinden bahsedilmiştir. Yedinci sayfada yeniden "Düşön" üzerinden özelleştirme yapılarak "Düşön degendi bilbeysiñer, al zakon menen gana cürgön kişi, kızmattın atkarmayın eç cakka kayrılбайт (Düşön'ü bilmiyorsunuz. O kanunlara uyan biri, görevini yapmadan hiçbir tarafa bakmaz)" gibi ifadeler yer almıştır.

Uzun hikâyenin beşinci sayfasında adı geçen Altınay Süleymanova, eserin baş kahramanlarından biri olarak özelleştirilmiştir: “Bu köpçülük köbelgüü ilimpoz ayal bizdin ayıldan ekenin, kız kezinde şaarga ketip, kiyin okumuştuu bolgonun ança-mınça ugup cüröm, al emi özü menen şaardan taanıştim. Men körgöndö Altınay Süleymanova çaçına ak kirip, tolmoç tartıp elüülörgö tayap kalgan kişi eken. Üniversitette kafedra başçısı bolup, filosofiyadan lektsiya okup, akademiya iştep... (Bu meşhur bilim kadınının bizim köyden olduğunu, genç kızken şehre gidip sonra bilim insanı olduğunu az da olsa duyurdum. Kendisiyle şehirde tanıştim. Gördüğümde saçlarına ak düşmüş, olgunlaşmış ve ellilerine dayanmış bir kişi idi. Üniversitede bölüm başkanı olup, felsefe dersleri vererek...).

Eserin on dokuzuncu sayfasında, uzun hikâyenin karakterlerinden biri olmayan ancak Sovyetlerin kurucusu ve Sovyet döneminde yazılan eserlerin çoğunda adı geçen veya eserlerin birçoğunun ön sözlerinde imzası bulunan “Lenin” de özelleştirilerek esere yansıtılmıştır. Bununla birlikte Aytmatov’un, eserini oluştururken Sovyet yönetimine ve Lenin’e bağlılığını ispat etmek gayretinde olduğu görülmektedir. Bu durum; Düşön, Altınay ve Kartañbay Dede’nin konuşmalarından açıkça anlaşılmaktadır (Akın, 2020: 173). Dokuzuncu sayfada geçen şu sözler, “Lenin” isminin özelleştirilerek yansıtılması olarak görülebilir: İreñi azıñkı Lenin al süröttö caradar kolun moynuna asıp, artın capıra kiygen kepkanın astınan munayım karap, -eçteke emes, baldar, siler da çoñoyup cetilesiñer. O, silerdin keleşgiñer, kaday sonun keleşek! – degendey teren oygo berilip turgan ele... (Rengi solmuş Lenin, o fotoğrafta yaralı elini boynuna asıp, arkası kıvrılmış kasketinin altından ruhu okşayan bakışlarıyla bakarak, “Endişelenmeyin çocuklar, sizler de büyüyeceksiniz. Sizlerin geleceği ne kadar da güzel olacak!” der gibi derin düşünceye dalmış gibiydi...)

Eserin on birinci sayfasında yer alan “Bul iş 1924-cılı bolğon. Ooba, men cakşı bilem, tak oşol cılı...” (Bu olay, 1924 yılında oldu. Evet, ben çok iyi biliyorum. Tam olarak o yılda.) ifadelerinde “1924 yılı” bir özelleştirme unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır. Zira 1924 yılı özelinde Kırgızlar, “Erkin Too” gazetesinin yayın hayatına girmesiyle yazılı edebiyat dönemine geçmişlerdir.

Yazar, eserin başında “eki koş terek” (iki yan yana kavak) üzerine yaptığı girişte, iki kavağın rüzgârda çıkardığı sesi, “bizdi cıgalbaysıñ” (bizi yıkamazsın) sözlerine çıkarsamıştır. Ancak burada yazar, “eki koş terek” ifadesiyle, “Düşön” ve “Altınay”ı kastederek eğitim öğretim yolundaki bu iki neferin asla yıkamayacaklarını anlatmak istemiş olmalıdır. Dolayısıyla yazar, “eki koş terek”i Düşön ve Altınay’ın şahsında özelleştirmiş denilebilir.

2.2.2. Genelleştirme

Metnin tutarlılık durumlarını incelerken kullanılan bir başka yöntem, genelleştirme yöntemidir. Metin aracılığıyla verilmek istenen etik mesajın daha somut bir biçimde anlaşılmasını sağlayan bir unsur olarak tanımlanan (Yılmaz, 2007: 129) *genelleştirme* kavramı, bir durumu somutlaştırma ve genelleyen ifadeler kullanma olarak da nitelenmektedir (Yıldırım, 2020: 3413).

Eserin ilk sayfasında yer alan “Beşikteki balanın bek bolorun kim билет? (Beşikteki çocuğun sağlıklı olacağını kim bilir?)” tümcesi, ilk genelleştirme örneği olarak karşımıza çıkmaktadır.

Uzun hikâyedeki özelleştirmelerden biri olan “Lenin”, genelleştirmeler içinde de yer almıştır. Eserin otuz birinci sayfasında, hikâyenin karakterlerinden biri olan Kartañbay Dede, Lenin’in ölümü üzerine düşüncelerini söylerken dini başka olsa da Lenin’e beş vakit dua ettiğini belirtmiş ve Lenin için “Cer üstündö ot kanday öçpös bolso, suu kanday soolubas bolso, tak oşondoy keñç kişi go deym. (Yer yüzünde ateş nasıl sönmezse, su nasıl tükenmezse, halk nasıl yok olmazsa, işte böyle bir değerli kişidir O diyorum.)” ifadelerini kullanarak genelleştirme yapmıştır.

Uzun hikâyenin sonlarına doğru kırkıncı sayfaya gelindiğinde, Kırgız Türkçesinde “tokol” kelimesiyle karşılanan “kuma” kavramının genelleştirilerek “tepsendi tokol (ayaklar altındaki kuma)”, “talpak tokol (yere serilen kuma)”, “küñ tokol (köle kuma)”, “ömür közü açılıbagan şorduu tokol (bahtı kara kuma)” gibi ifadelerle söz konusu kavram genelleştirilmiştir diyebiliriz.

Eserin başkahramanlardan biri olan Altınay’a hitaben, Ressam Satımkul’un kullandığı “Kayran tereker, calbırak tögüp turgan kezi eken, cazgısın bürdögöndö körsönör bolor ele! dedim men. (Sevgili kavakların yaprak dökme zamanı. Baharda tomurcuklar açtığında görseniz iyi olurdu! dedim ben.)”, “Ar bir nersenin cazı da küzü da bolot tura. (Her şeyin yazı da kışı da oluyor doğrusu.)” ifadeleri genelleştirme örnekleri olarak gösterilebilir.

Bir başka genelleştirme örneğini, eserin on yedinci sayfasında yer alan “Börü balası it bolboyot. (Kurt yavrusundan it olmaz.)” ifadesinde görmekteyiz.

2.2.3. Nedensellik

Edebî metinlerde büyük yapıyı şekillendiren unsurlardan biri de *nedensellik*’tir. Bu yöntem; edebî metindeki olaylar, fikirler ve durumlar arasındaki nedensellik bağlantısını ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır. Söz konusu yolla edebî metindeki olaylar, fikirler ve durumların birbirlerine nasıl bağlandıkları ve bunların söylem düzeyinde nasıl ortaya çıktıkları anlaşılabilir.

Uzun hikâyede ilk tespit edebildiğimiz nedensellik ilişkisi, “eki zor terek (iki büyük kavak)” ifadesiyle bahsedilen çift kavaklardır. Söz konusu kavaklar, Ressam Satımkul’un “hıştırtılarını doya doya dinlemekten zevk aldığı” iki kavak ağacıdır. Ancak Satımkul bu durumu bir “nedensellik” açıklamaya çalışır: “Birok bul terektardin bir ukmuştuu kasiyeti -alar bö-tönçö ündüü, til бүткөндөй canduu terekte (Fakat bu kavakların bir olağanüstülüğü – çeşitli güzel seslerle konuşan canlı kavaklar olmasıdır)”. Söz konusu nedensellikler üzerinde buna benzer ifadeler eserde yer almıştır.

Eserdeki bir başka nedensellik örneği, bir tepeye “Düyşön’ün Okulu” adının verilmesinde karşımıza çıkmaktadır. Tepeye verilen “Düyşön’ün Okulu” adının nedeni “Oşol döbödö bir kezde mektep bolgon deşet. Caygaşkan cerin körö algan cökpuz, birok el çaşagan eki adırdın atalışı azırkıga çeyin belgilüü. (O tepede bir zamanlar mektep vardı diyorlar. Bu mektebin tam olarak yerini görmedik. Fakat halkın yaşadığı küçük tepeli yerin bu adı günümüze kadar biliniyor.)” sözleriyle açıklanmaktadır.

Eserin başkahramanı diyebileceğimiz Altınay Süleymanova, köyüne gelme isteğini Satımkul’un daveti ve bununla birlikte kendisine bir okul açılışı için gelen davet mektubuyla ilişkilendirmiştir. Köyüne duyduğu özlem, diğer nedenlerin son halkası olmuş, böylece nedensellik aşamaları adım adım işlenmiştir: “Ece, ayıl cakka barıp, el-curt menen coluguşup kelseñiz kanter ele? Sizdi sırtıñızdan baarı ele bilip sıymıktanışat eken, birok köpçülüğü taanıbayt. Ataktuu, okumuştuu kızımız ayılın teñine albay, çanıp cüröbü degen sözdör da bar.-Anıñ tuura inim- dep Altınay Sulaymanova üşkürüp koydu.- Baruuga özüm da köptön dilgirmin. Barbaganıma kılım boldu. Ayılda ança dele cakin tuugandarım cök. Birok el degen tuugan, elden çoñ tuugan bolboyt. Sözsüz baram, kolum boşoy kalsa ele baram... (Abla, köye doğru varıp, halkla buluşsanız diyorum? Sizi uzaktan bilip gururlanıyorlar fakat çokları da bilmiyor. Kızımız meşhur oldu; köyünü, bizleri unuttu diyenler de var. -Söylediğin doğru kardeşim, dedi üzgün bir şekilde, -Gitmeyi ben de gönülden istiyorum. Çok uzun zaman oldu. Köyde yakın akrabalarım kalmadı fakat halk akrabamdır. Halktan yakın akraba olur mu? Muhakkak geleceğim. İşlerimden bulduğum ilk fırsatta geleceğim...)

2.2.4. Karşılaştırma

Metinde karşılaştırma bağlantısının kurulmasıyla metin çözücünün bazı sezdirimleri, çıkarımları ve verilmek istenen mesajı daha kolay ve daha somut bir şekilde algılayabilmesi amaçlanmaktadır. Karşılaştırma bağlantısı aracılığıyla, metin çözücünün dünya bilgisine (world knowledge) başvurması sağlanıp metni yorumlaması hedeflenmektedir (Yılmaz, 2021:27).

Uzun hikâyedeki olayların geçtiği 1924 yılı, Sovyetler Birliği'nin Çarlık Rejimi'ne karşı bir antitez olarak kurulduğu yılların başlarına te- kabül etmektedir. Eserde, Çarlık Rejimi'nin feodal bir geleneği olan, genç kızların zengin yaşlı erkeklerle evlendirilmesine, Altınay'ın Sovyet polisi aracılığıyla yaşlı ve zengin taliplisinden kurtarılmasıyla karşı çıkıldığı gö- rülmektedir. Eserin kırk birinci sayfasında, bir Komsomol görevlisi olan Düşşön ile “kızıl cakaluu militsionerler” (kızıl yakalı polisler), “Altınay”ı bir Çarlık zulmünden kurtarmaya gelmektedirler.

Sovyet ideolojisinin yerleştirilmeye çalışıldığı bu yıllarda, Çarlık Re- jimi'nin yanlış uygulamaları, Sovyet Rejiminin propaganda aracı olarak kullanılmaktadır. Aytmatov da bu örtük karşılaştırmayı, ekseriyeti Çarlık ve Sovyet dönemlerine şahit olmuş olan okuyucunun dimağında yapmaya çalışmaktadır.

2.2.5. Karşıtlık

Metinde nesnel bir anlatım sağlamayı amaçlayan karşıtlık, iletinin okur tarafından onaylanması için kullanılan bir tekniktir. Karşılaştırma ile karşıtlığın farkı ise karşılaştırmanın yapısında bir çatışma taşımamasıdır. Karşılaştırmada benzerlik ve farklılıklar ifade edilerek okurun çıkarımları somutlaştırılır ve metinde etkin bir yorum yapabilmesi sağlanır (Karadu- man ve İşimtekin, 2020: 1432).

Eserde karşıtlık diyebileceğimiz unsurlar, tabiat tasvirleri yapılırken karşımıza çıkmaktadır: “Kış oop, caz da keldi. Nımduu cerdin saan süt cıttangan cıluu epginin aydap, kazaktın darkan tarabınan, közgö ileşpegen zor dayraday kaalgıp, köktöm celi cetip kelgende, too koynunda ak kar, kök muz ıdırıp, taş omkorup, aņ cırtıpu caz şaņın ırdagan kıyan sular con-condon kulap tüştü. (Kış geçip yaz da geldi. Nemli yerin sağmal süt kokan ılık esintisini sürüp getirerek, Kazağın engin bozkırından, göze iliş- meyen büyük nehirlerinden yavaşça ortaya çıkararak, bahar yeli esip geldi- ğinde, dağın koynundaki ak karlar, mavi buzlar eriyerek, arkları yarıp ya- zın şanını, türkü söyler gibi gürül gürül sesleriyle bildiren sular, sırtlardan yıkılırcasına düşmekteydi.)”. Bu ifadelerde söz konusu “karşıtlık”, yaz ve kış manzaralarının karşıtlığı üzerinden anlatılmaktadır diye düşünebiliriz.

3. Okuyucu Odaklı Ölçütler: “Amaçlılık”, “Bilgisellik”, “Kabul Edilebilirlik”, “Durumsallık” ve “Metinler Arasılık”

3.1. Amaçlılık

Her metnin amacı okuyucusuyla iletişim kurarak bir bilgilendirme sağ- lamak, okuyucu üzerinde bir etki oluşturmaktır. Metin üreticisi bağdaşık

ve tutarlı bir metin oluştururken bir şeyleri amaçlamaktadır (Torusdağ, 2013: 71).

Cengiz Aytmatov'un *Birinçi Mugalim* adlı eserinde amaçladığı şeye baktığımızda, Kırgızların yüzyıllardır uzak kaldığı "eğitime ve bilime" kavuşmalarını sağlamak olarak düşünülebilir. Örneğin metnin on iki ve on üçüncü sayfalarında geçen "Biz ömür boyu ezilip, tepsendi bolup kelgen elbiz. Ökümöt bizdi emi közü açılısın, kat taanıp, bilimge cetilsin dep catat. Mına, oşonduktan baldardı okutuşubuz kerek!.." (Biz, tarihimiz boyunca ezilerek gelmiş bir halkız. Hükûmet bizim cehaletten kurtulmamızı, okuma yazma öğrenip bilime ulaşmamızı istiyor. İşte bu nedenle çocuklarımızı okutmamız gerek!) ifadeleriyle Aytmatov, Kırgızların tarih boyunca süregelen "ezilmişliğinin", "eğitim öğretim" yoluyla ortadan kalkabileceğini vurgulamaktadır. Buradaki ikinci "amaç" olarak nitelenebilecek husus ise, Aytmatov'un bahsettiği eğitim öğretimi, Sovyetlerin propaganda yapılmasını istediği unsurlardan biri olan "Sovyet Hükûmeti" (diğer ikisi Komünist Parti ve Lenin) sağlayacaktır.

Eserde Aytmatov; Sovyetlerin "kadınların eşitliği" ilkesi doğrultusunda başkahramanlardan biri olarak Altınay Süleymanova'yı tercih etmekle ve eserin sonunda Altınay'ı bir akademisyen ve aydın bir kişilik olarak sunmakla, eserin amaçları olarak niteleyebileceğimiz "cehaletten kurtulmak" ve "bilime ulaşmak" hedeflerini gerçekleştirmiş görünmektedir.

3.2. Bilgisellik

Şayet metin; okuyucuya tahmin edebileceği yeni bilgiler veriyorsa metnin bilgilendiriciliği düşük, beklentilerinin dışında yeni bilgiler sunuyorsa bilgilendiriciliği yüksektir denilebilir. Metnin bilgilendirici olması, birtakım bilgilerin okuyucunun sezgisine bırakılmasıyla da ilgilidir. Yazarın yeri geldiğinde yeni veya tahmin edilemeyecek bir bilgiyi iletmesi, metnin bilgisellik ölçütünü karşılmasına yardımcı olur. Yeni bilgileri barındırmayan metinlerin metinsellik özellikleri azdır veya hiç yoktur diyebiliriz (Torusdağ, 2013: 71).

Birinçi Mugalim adlı esere bilgisellik ölçütleri bakımından bakıldığında Kırgızlar için baştan sona yeni bir sayfa olan modern eğitim öğretim hayatını Kırgızlara getirmeye çalışan Sovyet sisteminin, eserde okuyucuya her yönüyle yeni ve tahmin edilmesi güç bilgiler aktardığını görmekteyiz.

Uzun hikâyenin başkahramanlarından Altınay'ın akıbetinin ne olacağı, Düşön'ün kendisine Komsomol tarafından verilen görevi başarıp başaramayacağı ve ilerleyen yıllarda kolhozun postacısı olması; Altınay Süleymanova'nın bir akademisyen olması gibi olaylar metnin bilgiselliği açısından önemlidir denebilir. Eserde okuyucunun sezimine bırakılan çok

sayıda unsur da yer almaktadır. Kırgızların yazılı döneme geçişleri, hikâyedeki olayın yaşandığı tarih olarak verilerek sezdirilmektedir. Yaşlı bir kişi ile evlendirilmek üzereyken Altınay'ın Düşşön (komsomol görevlisi) ve Sovyet polisi tarafından kurtarılması, Çarlık Rejimi politikalarının sezdirim yoluyla anlatılmasıdır diyebiliriz.

3.3. Kabul Edilebilirlik

Herhangi bir metnin belli bir dönem, toplum veya grup tarafından kabul edilebilirlik ölçütleri bulunmaktadır. Bir metnin kabul edilebilir olması için iletişimsel amacına uygun bir biçimde bağdaşık ve tutarlı olması beklenmektedir. Metni algılayan kişi, gerekli yönlendirmeleri metinden çıkarabiliyorsa metin bu ölçütü karşılıyor demektir. Tümceler tek tek kabul edilebilirliği söz konusu değildir. Kabul edilebilirlik, durumsal bir bağlamda tümceler anlam kazanması durumudur. Herhangi bir metnin kabul edilebilir olması durumu, metin içinde gerçek dünyaya yapılmış olan gönderimlerin doğru olup olmamasıyla değil, daha çok okuyucuların bakış açısıyla inandırıcılığın olup olmamasıyla ilgili bir durumdur (Torusdağ, 2013: 72).

Birinçi Mugalim adlı uzun hikâye veya küçürek roman için kabul edilebilirlik düşünüldüğünde, öncelikle toplumsal olarak Kırgızların ve eğitim öğretimin evrensel tarafıyla düşünüldüğünde, bütün dünya okurlarının kabul edilebilir bulabileceği bir anlatıdan bahsedebiliriz.

Okuyucuların bakış açıları bakımından değerlendirildiğinde eserin son derece inandırıcı bir kurguda olduğu çok açıkça görülebilmektedir. Okuyucu, en başta eğitim öğretimin kurtarıcılığına, Altınay'ın bir köle gibi satılmaktan eğitim öğretimin onun gözünü açması ve nihayetinde Sovyetler'in onun yardımına koşması sayesinde olduğuna eserde şahit olmaktadır. Hikâyenin, okuyucularını eğitim öğretimin ne kadar önemli olduğuna inandırdığı görülmektedir. Hikâyenin sonunda Altınay Süleymanova'nın ünlü bir akademisyen oluşu ve kendi köyüne bir okul açılışı için davet edilmesi bağlamında şu sözler geçmektedir: "Universitette kafedra başçısı bolup, filosofiyadan lektsiya okup, akademiya iştep, anan ar kanday koomçuluk işteri menen çet ölkölörgö barıp kelip turgan...(Üniversitede bölüm başkanı olup, felsefeden ders vererek her türlü resmî görevle yurt dışına gidip gelen...). Söz konusu inandırıcılık, burada geçen sözlerden anlaşılmaktadır.

3.4. Durumsallık

Durumsallık, metnin anlamsal içeriğinin metin için seçilen okur tipine uygunluğudur (de Beaugrande ve Dressler, 1983: 9-10). *Birinçi Mugalim* adlı eser bu bağlamda incelendiğinde metin için seçilen okur kitlesinin

büyük çoğunluğunun metindeki olayların geçtiği yılda (1924) hayatta olduğu söylenebilir. Dolayısıyla metni 1961 yılında okuyan kitle çocukluk, gençlik veya orta yaşlılık yıllarını hikâyenin anlamsal içeriğinin yaşandığı yıllarda geçirmiş ve hikâyedeki söz konusu “durumlara” bizzat şahitlik etmiştir. Bu nedenle ilk yayımlandığında hikâyenin durumsallık ilkeleri bağlamında gayet isabetli bir okur kitlesine hitap ettiği anlaşılmaktadır.

3.5. Metinler Arasılık

Metinler arasılık, hiçbir metnin orijinal olmadığı görüşüne dayalı olarak okurun belleğindeki başka metinlerle kurulan ilişkidir (Aktulum, 2000: 41). Okur, bir metni anlamlandırırken önceden okuduğu metinleri anımsayarak sürekli metinlerarası ilişki kurar; bu durum, anlamlandırma sürecini kolaylaştırır. Metinsellik ölçütlerinden olan bağdaşıklık, metnin küçük yapısını karşılarken tutarlılık, kabul edilebilirlik, bilgisellik, amaçlılık ve durumsallık metnin büyük yapısını karşılar; metinler arasılık ise metnin üst yapısına gönderim yapar (Gençer, 2013: 24). *Birinçi Mugalim*'de metinler arası bir gönderim şekline rastlanmamıştır.

Sonuç ve Değerlendirme

Cengiz Aytmatov'un *Birinçi Mugalim* adlı eserinin metin dil bilimsel çözümlenmesi sonucunda eserin metin odaklı ölçütler çerçevesinde “bağdaşık” ve “tutarlı” olduğu söylenebilir. Çünkü dil bilimsel olarak metnin yüzey yapısında birbiriyle bağdaşmayan herhangi bir unsur tespit edilememiştir.

Metindeki derin yapının çözümlenmesi sonucunda metnin büyük yapısında herhangi bir tutarsızlığın söz konusu olmadığı anlaşılmaktadır.

Metnin okuyucu odaklı yapısı incelendiğinde ise metnin okuyucu odağında istenen “amaçlılık” ilkesine uygun bir şekilde üretildiği görülmektedir.

“Bilgisellik” bakımından, eseri okuyanın sezgilerine bırakılan ve yeni unsurların olduğu söylenebilir.

Eserin “kabul edilebilirlik” ölçütü çerçevesinde son derece başarılı olduğu görülmektedir. Eserin kabul edilebilirliğini sağlayan çok sayıda argüman sayılabilir (1924 yılı yazılı hayata geçiş, Sovyet Hükûmeti'nin Çarlık Rejimi'nin yanlış uygulamalarını ortadan kaldırması, kadınların eşitliği teması vb.).

Eserde “durumsallık” ölçütleri bakımından çelişen herhangi bir husus tespit edilememiştir.

Metinler arasılık bağlamında eserin atıfta bulunduğu herhangi bir başka eser veya ifadeye rastlanmamıştır.

Kaynakça

- Akın, C. (2020). “Cengiz Aytmatov’un Eserlerine Bağlamsal Bir Bakış: *Birinçi Mugalim* Örneği”. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 50, 169-179.
- Aktulum, K. (2000). *Metinlerarası İlişkiler*. Ankara: Öteki Yayınevi.
- Ashurova, D.U. (2012). *Text Linguistics*. Tashkent: Tafakkur Qanoti.
- Aydın, M. (2019). “Cengiz Aytmatov’un İlk Öğretmen Adlı Uzun Hikâyesinde Mekân Meselesi”. *Turkish Studies-Language and Literature*, 4, 1755-1765.
- Aytmatov C. (2008). *Birinçi Mugalim, Çıgarmalarının Segiz Tomduk Cıynagi*. (Red, Akmataliyev, A. A.). Bişkek: Biyiktik Yayınları.
- Aytmatov, C. (2019). *İlk Öğretmen* (Çev. Mehmet Özgül). İstanbul: Nora Yayınları.
- Beaugrande, R. A. de ve Dressler, W. U. (1981). *Introduction to Text Linguistics*. London: Longman.
- Beaugrande, R. A. de ve Dressler, W. U. (1983). *Introduction to Text Linguistics*. London: Longman.
- Bozkurt, F. (2022). *Metindilbilim, Metinsel Bağdaşıklık ve Türkiye Türkçesinde Değişirim*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Bölükbaş, F. (2010). “Metindilbilimsel Çözümleme: Muzaffer İzgü’nün *Yedi Uyurlar* Öyküsü”. *Folklor/Edebiyat Dergisi*, 16 (63), 99-116.
- Çinici, Ü. G. ve Özbay, H. (2018). “Ali Akbaş’ın ‘Gökte Ay Portakaldır’ Masalı Üzerine Metin Dil Bilimsel Bir Çözümleme”. *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum*, 20/7.
- Dilidüzgün, Ş. (2008). *Türkçe Öğretiminde Metindilbilimsel Bağlamda Uygulanmalı Bir Yaklaşım*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gençer, Y. (2013). *Türkçe Metinlerdeki Bağlantı Öğeleri ile Okuyucuların Okuduğunu Anlama Durumları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Niğde: Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Günay, D. (2006). *Metin Bilgisi*. İstanbul: Multilingual Yayınları.
- Karaduman, R. ve İşimtekin, S. (2020). “Fuzûlî’nin Bir Murabbasının Metindilbilimsel Açından İncelenmesi”. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi*. 9 (4), 1425-1441.
- Lüleci, M. (2018). *Dile Gelen Metin Türk Edebiyatına Dilbilimsel Bir Yaklaşım*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Nemutlu, Ö. (1997). *Cengiz Aytmatov’un Eserleri Üzerine Bir İnceleme*. Yüksek Lisans Tezi. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Oralış, M. ve Ozil, Ş. (1992). “Metindilbilimsel Yaklaşımla Yazınsal Bir Metni Çözümleme Denemesi”. *Dilbilim Araştırmaları*. 3. İstanbul: Hitit Yayınları.
- Şenöz-Ayata, C. (2005). *Metindilbilim ve Türkçe: Dilbilim (Textlinguistics and Turkish: Linguistics)*. İstanbul: Multilingual Yayınları.

- Tekşan, K. (2018). “Ferhunde Kalfa Hikâyesinde Bağdaşıklık ve Tutarlılık Görünümleri”. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi*, 7 (1), 217-236.
- Torusdağ, G. (2013). “Metindilbilime Genel Bir Bakış ve Metindilbilimsel Bir Çözümleme Örneği Olarak Ömer Seyfettin’in ‘İlk Cinayeti’”. *Yüzyüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24, 42-84.
- Uzun, L. S. (1995). *Orhon Yazıtlarının Metindilbilimsel Yapısı*. Ankara: Simurg Yayınları.
- Van Dijk, T. A. (1989). *Language, cognition, communication*. Moscow: Progress Publishers.
- Yıldırım, O. (2020). “Metin Dilbilimsel Bağdaşıklık ve Tutarlılık Temelinde Haldun Taner’in ‘Neden Sonra...’ı”. *Journal of History School*, 48, 3392-3417.
- Yılmaz, E. (2007). “Sait Faik’in İlkbaharı: Bir İlkbahar Hikâyesi”. *Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 13, 125-136.
- Yılmaz, E. ve Jahiç N. (2008). “Vire Hikâyesi Üzerine Metindilbilimsel Bir İnceleme”. *Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*. 13, 30-41.
- Yılmaz, E. (2021). *Uygulamalı Metin Bilgisi*. 3. Baskı, Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- Yılmaz, E. (2022). *Metinsel Tutarlılık Çözümlenmeleri*. Ankara: Pegem Akademi Yayınları.

Extended Summary

Studies carried out in the field of textlinguistics bring new insights to the grammatical results reached on language structure. Textlinguistics terminology offers the opportunity to deal with language products on a wide and multifaceted plane by introducing elements such as speaker, listener, inter-sentence connection and context into language studies. However, due to the inadequacy of formal grammar studies at some points, textlinguistics studies seem to have come to the fore. Literary texts, which we can consider as a communication tool, are in the position of a text sender, as in all kinds of notifications, so there is a notification that is transmitted/sent. However, this statement is not directly conveyed to the reader, as is done in the texts for use. Literary (fictional) texts have a plane of reality that comes into existence within their own context, which is a plane of reality that is recreated within a fictional world, not through its direct reflection of external reality. Thus, the language used by the author, the way of expression and the field he refers to also belong to the reality of this fictional world. In addition to all these, the linguistic construction of literary texts is based on the literary tradition produced before it. Producing elements such as image and connotation is among the possibilities that every writer may use while composing his text. However, since producing these connotations will create different dimensions and subjective uses for each author, these uses will need to be determined. In this context, literary texts to be analyzed with the help of textlinguistics will make it easier for us to determine the “otherness” in a text.

Textlinguistics, which stands out among the text-based literary theories, emerges as a text analysis method that has recently attracted attention and helps us to reveal the textuality criteria of a text, the communicative relations and grammatical connections in the text. This method facilitates the holistic comprehension and analysis of the text by establishing connections between the text itself, its author and its analyzer. With this method, of which we have come across many examples, especially on the texts of modern literature, important determinations and analyzes can be made about the structure and content materials that determine the text characteristics of literary works. Although the studies conducted in Turkey are mostly focused on modern period literary works, they do not include the literature of the Turkish world. For this reason, we believe that this study will contribute to filling this gap in the field of Turkish world literatures and to a better understanding of the works of a genius writer, especially Cengiz Aytmatov. In addition, we can say that the work called “Birinçi Mugalim”, which we examined in the study, is a very suitable work for the study of textuality in terms of the period it was written and the subject it mentions. In the study, the small structure of the text (Birinçi Mugalim) within the framework of the principle of “coherence”, which is among the text analysis methods, and the large structure of the text within the framework of the principle of “consistency” were tried to be examined. In this context, in the first part, the long story was examined in terms of “repetition”, “collocation patterning” and “postreference” elements in the small

structure, and in the second part, the “privatization”, “generalization”, “causality” and “contrast” elements in the larger structure of the text have been discussed.

Within the framework of the small structure of the long story, renewals, collocational patterning elements and post reference elements were determined. The repetitions in the work were shaped in line with the theme of the work, and it was seen that the concepts related to education were repeated. The collocational patterning in the work is provided by the idioms in almost every page of the long story and the reduplications that we can detect in three places. The post references in the long story were mostly made with pronouns. At the beginning of these was the first person name “men” (120). In the large structure of the work, the elements of privatization, generalization, causality and opposition have been determined. The privatization in the long story seems to have been realized through the protagonists. In addition to Altınay and Düşön characters, the founding leader of the Soviets, Lenin, is among the characters that were privatized. It has been determined that the generalizations in the work are made over concepts such as Lenin, sand, cradle and wolf. It is seen that the causal connections in the long story take place on the important elements of the work. One of them is “eki zor terek (two big poplars)”, one is “Düşön’s School” and another causality fiction is “Altınay Süleymanova”, one of the protagonists of the work. When the work is examined within the framework of the concept of “contradiction”, we see that there is only an opposition based on nature descriptions. The contrast of the “winter” and “summer” elements took place in the work. The analyzed work is included in an eight-volume corpus of Aitmatov’s works, edited by Akmataliyev.